

CIGÁNY TANULÓK A SZAKMUNKÁSKÉPZŐ ISKOLÁKBAN

MAGYARORSZÁGON A ROMÁK ESÉLYKÜLÖNBSÉGEI a nem roma tanulókhöz viszonyítva több ponton is megragadhatók: jóval kisebb például körükben az óvodázott gyerekek aránya, az általános iskolát nagyobb arányban végzik kis községi iskolákban, s kisebb arányban végzik el azt 8 év alatt. Még jelentősebb azonban a különbség a középfokon, az általános iskolát végzett fiatalok továbbtanulásában. A 8. osztály elvégzése után a 90-es években a tanulók túlnyomó többsége továbbtanul, a roma tanulók általános iskolában végzett tanulóinak viszont csak kb. 51,2%-a (*Kemény 1996*). De nemcsak az általános iskolát követő továbbtanulás aránya, hanem annak „iránya”, szintje is nagy esélykülönbségeket mutat a roma és nem roma tanulók között. A tanulók többsége a 8. osztály elvégzése után három továbbtanulási út közül választhat – a szakmunkásképző iskola, a szakközépiskola és a gimnázium között. A fentiek közül a szakmunkásképzőben szerezhető végzettség biztosít a legkevésbé kedvező esélyt a munkaerőpiacon. Nagyrészt ennek következménye, hogy míg az 1990-es években a nem roma tanulók egyre kisebb arányban jelentkeznek szakmunkásképző iskolába, s egyre nagyobb számban tanulnak tovább érettségit is adó iskolatípusban, gimnáziumban és szakközépiskolában, addig a továbbtanuló roma gyerekek túlnyomó többsége a szakmunkásképző iskolába kerül, s érettségit adó iskolatípusokba, a gimnáziumba és a szakközépiskolába a cigány tanulók bejutási aránya igen alacsony. 1994-es adatok szerint a szakmunkásképző 1. évfolyamán a nem cigány tanulók 42%-a tanult tovább, a cigány tanulók 26,4%-a (*Kemény István által közölt 1993-as adatok szerint 31,2%-a*) (*Kemény 1996*). A lemorzsolódás azonban körükben igen magas, míg a nem cigány tanulók esetében a harmadik évfolyamra eljut az első évfolyamra felvettek 77,7%-a, addig a cigány tanulók esetében ez csak 51% (*Kertesi 1995*).

A fenti tendenciák okai sokrétűek, a továbbtanulást és az iskola sikeres elvégzését ma még sok tényező akadályozza a roma tanulók esetében. A magyarázatok nagyrészt a romák és a nem roma közötti társadalmi, nyelvi és kulturális távolságokra vezetnek vissza az iskolázottságban és az iskolázási tendenciákban megmutatkozó különbségeket. A kulturális különbségeket hangsúlyozó megközelítések a nyelvi és kulturális távolságokkal magyarázzák az iskola viszonyát a romákhoz és megfordítva: a roma társadalom sajátos viszonyát az iskolához, az iskolai tudáshoz. A társadalmi-

szociális réteghelyzet különbségeit hangsúlyozó magyarázatok a szülők alacsony iskolázottságával, alacsony jövedelemével és rossz munkaerő-piaci pozíciójával indokolják a cigány tanulók kedvezőtlenebb esélyeit az iskolában. A gazdasági megfontolásokat előtérbe állító emberi tőke elmélet hívei számára az iskolázás különbségei gazdasági összefüggések mentén érthetőek meg: a gyakran rövid távú életstratégiák kialakítására kényszerülő cigány családok számára nem jelent igazán megtérülő befektetést, a ráfordítással arányos hasznot az iskolázás.

Mindegyik megközelítés számára központi kérdés azonban az iskolázottság, az iskolához vezető út alakulása (a bekerülés esélyei, a bekerülés esetén a továbbhaladás esélyei, s az iskola sikeres elvégzése esetén az elhelyezkedés vagy az esetleges felsőfokú továbbtanulás esélyei) s ezen belül az iskolához, az iskolai tudáshoz való viszony. A cigányok viszonya az iskolához az iskolában megszerezhető tudás miatt is eltérő: a cigány népesség jelentős része számára jelenlegi életmódját, életfeltételeit, életstratégiáját tekintve az iskolai tudás nem igazán szükséges, legfeljebb az annak elvégzését tanúsító bizonyítvány, nem törekszenek mindenáron való elsajátítására. A romák nagy csoportjai számára az iskolai tudás az életfeltételek változása nélkül nem hasznosul, ezért nem törekednek feltétlenül a magasabb iskolai végzettség megszerzésére. Az iskolát nem elutasító romák számára pedig társadalmi értelemben vett hátrányaik nehezítik az iskola magasabb fokozatainak elvégzését. A fenti kérdések közül az első kettő megválaszolására adnak esélyt egy közelmúltban végzett kisebb kutatás adatai.

Mivel ma, az 1990-es évek végén már nincs országos statisztikai adat a romák iskolázását illetően, kutatási adatokra vagyunk utalva e téren a tendenciák megállapításához. A kutatási adatok hátránya lehet azonban, hogy ha nem reprezentatív adatfelvételre támaszkodnak, érvényességük korlátozott marad, s bár így is lehetővé teszik fontosabb tendenciák megfogalmazását, de finomabb összefüggések feltárását, pontos arányok és általánosítások megfogalmazását már nem engedik meg. Az alábbi elemzés, mivel csak 8 szakmunkásképző iskola tanulóinak és tanárainak kérdőíves megkeresésén alapul, is ilyen szerényebb ambíciókkal inkább valószínűsíthető tendenciákra tudja felhívni a figyelmet, kevésbé igazít el a részleteket illetően. Az írás elején a kiválasztott iskolák és tanulók megoszlását és fontosabb jellemzőit írom le, a második részben a középfokú iskolákba való bekerülés szempontjából elemzem a roma és nem roma tanulók adatait. A harmadik részben a továbbhaladás szempontjából jelentőséggel bíró néhány területen, majd a tanulmányi eredmények terén mutatkozó különbségeket elemzem, végül a roma és nem roma tanulók véleményében megragadható különbségeket hasonlítom össze.

Az iskolák és tanulók

Az 1996 őszén végzett kutatás során 8 cigánytanulókat is fogadó szakmunkásképző iskolát vizsgáltunk meg a végzős évfolyamokon tanuló diákok kérdőíves megkérdezésével.¹ A kutatás során többek között azt szerettük volna megtudni, hogy van-e lényeges különbség azonos iskolában tanuló roma és nem roma tanulók családi hát-

¹ A kutatás az NSZI kereterei között folyt.

terében, tanulási feltételeiben, eredményeiben és iskoláról, tanárokról, tudásról alkotott véleményeikben, van-e lényeges különbség a cigány és nem cigány tanulók előrelépési esélyeiben, a cigány tanulók valószínűsíthető indulási hátránya milyen mértékben hat iskolai pályafutásukra, s későbbi esélyeikre. A *kiválasztott iskolák* közös vonása, hogy valamennyien szakképzéssel foglalkoznak, s valamennyi több iskolatípust integrál, a szakmunkásképzés, a speciális szakiskolai, a szakközépiskolai, s az általános iskolai oktatás és képzés ill. 9–10. osztály fordul elő elsősorban oktatási kínálatukban. Az intézmények közt nagy különbség volt méretük tekintetében: két nagyméretű hagyományos szakmunkásképző intézet mellett két közepes, valamint négy kisebb méretű intézmény volt. Az iskolák többsége ipari, könnyűipari, kézműipari szakmákat oktatott, egyikük üvegipari szakmákat. A roma tanulók a egyes kisipari, könnyűipari és kézműipari szakmát tanulók között voltak felülreprezentálva (női ruhakészítő, kosárfonó, szőnyegszövő, parkgondozó, üvegfúvó, üvegcsiszoló, házi-asszonyképző, fodrász, festő-mázoló). Az iskolák fenntartók szerint is erősen különböztek egymástól: az önkormányzat mellett előfordult alapítvány és egyház is a fenntartók sorában. A *kérdezett tanulók* a kiválasztott iskolák végzés előtt álló diákjai voltak, összesen 798-an kerültek a mintánkba. A cigány tanulók a kérdezetteknek 12,5%-át alkották, az előfordulásuk magasabb arányú a kisebb létszámú iskolákban volt, a legnagyobb arányban ott fordultak elő, ahol a tanulók 43%-át adták, a legkisebb arányban a nagy szakmunkásképző iskolákban 6%. A tanulók közt több volt a fiú, a magukat cigánynak vallók közt a nemek közti arány valamivel egyenletesebben oszlott meg, a kérdezett cigány tanulók kétödöde lány.) A tanulók többsége számára az általános iskolát követően a második, de egyötödük számára a harmadik, s 5,5% számára a negyedik iskola a jelenlegi. Életkor tekintetében a többség (65,1%) 16 és 18 éves kor közé esett, 16 év alatt ill. 18 év felett csak 10% körüli arányban vannak a kérdezett tanulók. A cigány tanulók életkor szerinti összetétele kissé idősebb átlagéletkort mutat: 16,6%-uk 18 év feletti, az összes tanuló esetében ez valamivel kevesebb, 13,7%. (Az elemzés alapvetően azokra vonatkozik, akik a kérdőívben cigánynak vallották magukat.)

1. TÁBLA

A tanulók iskolánkénti megoszlása (N, %)

Iskola	Összes tanuló	Cigány tanuló	
	N	N	(%)
1.	93	9	9,7
2.	42	18	43,9
3.	89	26	29,9
4.	12	1	9,1
5.	20	2	10,0
6.	226	17	7,7
7.	27	8	30,8
8.	289	17	6,0
Összesen	798	98	12,5

Méret szempontjából három kategóriába osztottuk az iskolákat, a legkisebb iskolák kategóriájába négy iskola került, azok, amelyekben egy évfolyam 50 fő alatti létszámú volt, a közepes iskolák kategóriájába két iskola, amelyben egy évfolyam 100 fő körüli volt, s a nagy iskolák kategóriájába az a két nagy iskola, ahol 200 főt meghaladta az évfolyam tanulólétszáma. Mivel a cigány tanulók aránya az egyes kategóriák esetében jelentős mértékben eltért egymástól, annak elkerülése érdekében, hogy a tanulók egyéni sajátosságainak (cigány ill. nem cigány származásának) tulajdonítsunk összefüggéseket, amelyek esetleg az intézmény adottságaiból következnek, az elemzésben igyekeztünk az iskola nagyságát is vizsgálni a fontosabb kérdések esetében.

A szakképző iskolákba bekerülők

A szakmunkásképző iskolákba általában, de az elmúlt években különösen nem a magasabb státusú rétegek gyermekei kerültek. A cigány tanulók azonban a *családi háttér* jellemzőit tekintve minden vizsgált szempontból kedvezőtlenebb helyzetben voltak, mint nem cigány társaik. (A tanulók családi hátterét a szülők foglalkoztatottságával, iskolai végzettségével és a háztartás nagyságával és felszereltségével mértük). A szülők közt az anyák munkaerőpiaci pozíciója sajátos módon valamivel jobbnak tűnt: magasabb volt körükben az aktívak aránya, s alacsonyabb a munkanélkülieké. Az apák túlnyomó többsége szakmunkás végzettséggel rendelkező fizikai foglalkozású, az anyák közt a szakmunkás végzettséggel rendelkező fizikai foglalkozás mellett a középiskolai végzettséggel rendelkező adminisztratív, ill. más beosztott szellemi foglalkozás volt jellemző. A cigány szülők közül az apák 38%-a, az anyák 29%-a munkanélküli. A kérdezett cigány szülők gazdasági aktivitása azonban kedvezőbb, mint a cigányok körében a regisztrált munkanélküliek aránya, ami a férfiak esetében 1993-ban 50,1%, a nők esetében 48,9% volt (*Kemény 1996*). A szülők iskolai végzettségét tekintetve a cigány apák körében jellemzőbb a hiányos iskolai végzettség: közel 15%-uk nem végezte el az általános iskolát, 40% rendelkezett általános iskolai végzettséggel, s közel hasonló arányban végeztek szakmunkásképzőt. Az anyák esetében a hiányos iskolai végzettség még gyakoribb, 35% nem végezte el az általános iskolát sem, 42% pedig csak azt. Az anyák 20%-a rendelkezik csak az általános iskolait meghaladó iskolai végzettséggel. A kérdezett cigány tanulók szülei ebben a vonatkozásban is kedvezőbb képet mutattak, mint 1993-ban a vizsgált cigányok szülő-korú, 35–39 éves cigány népességének iskolai végzettsége, akik 45,4%-a nem végezte el az általános iskolát, 44,4%-ának általános iskolai bizonyítványa volt és csak 7,4%-uk végzett szakmunkásképző iskolát (*Kemény 1996*). A *testvérek száma* a tanulók összességének esetében jellemzően 1–2 fő, a cigányoknál gyakori a 3–4 testvér is, s 11%-uknak 7 vagy több testvére is van (átlagosan 3,0). Az együtt élők száma átlagosan a minta egészében 4,0, a cigány családok esetében 5,0. (Olyan, akinek nincs testvére, csak elvélve fordul elő mind a tanulók összessége, mind a cigány tanulók esetében.)

Lakóhelyüket és lakáskörülményeiket tekintve tanulók közel azonos arányban voltak helybéliek ill. valamely környékbeli községben lakók, a cigány tanulók közül azonban a községben lakók voltak többen, 60%-os arányban. A nem helyben lakó

tanulók 8,4%-a kollégista, ők hetente járnak haza. A tanulók legnagyobb része 3 szobás lakásban lakott, legáltalánosabban négy fő alkotja a háztartás létszámát, azaz nem jellemző a kettőnél több generáció együttélése. A cigány családok nagyobb része szintén három szobás lakásban lakik, legjellemzőbben ötten. A lakás felszereltségének jellemzője, hogy TV minden lakásban, videó a tanulók kétharmadának, hifi torony közel felének, számítógép negyedének az otthonában van. A cigány családok háztartása ettől elmarad bár, de nem lényegesen: TV mindegyik cigány tanuló otthonában van, videóval nagyobb részük rendelkezik, hifi toronnyal közel egyharmaduk, s számítógéppel egytizedük.

Az *iskolaválasztásban* a többségnél egyéni szempont dominált, a tanulók közel felénél az érdeklődés játszotta a legfontosabb szerepet. A cigány tanulóknál az egyéni érdeklődés szerepe valamivel kevésbé hangsúlyos, bár szintén az első helyen álló szempont, az ő esetükben emellett a szülők akaratának volt jelentős szerepe, s mindegyik esetben jelen volt a külső kényszer is, azaz a tény, hogy máshová nem nyertek felvételt.

2. TÁBLA

Az iskolaválasztás szempontjai (N, %)

	Összes tanuló		Cigány tanuló	
	N	%	N	%
Máshová nem vettek fel	126	16,3	15	15,6
Ez érdekelt	369	47,7	35	36,5
Szüleim javasolták	128	16,5	20	20,8
Tanáraim javasolták	32	4,1	5	5,2
Ez volt a legközelebb	48	6,2	7	7,3
Testvérem is ide járt	23	3,0	7	7,3
Egyéb	48	6,2	7	7,3
Összes	774	100,0	96	100,0

Továbbhaladás

A továbbhaladás, azaz a tanulmányi előmenetel számos összetevője közül itt csak néhány fontos ill. mérhető tényezőt vizsgáltuk: a motiváltságot (iskola, tanulás, érdeklődés), időráfordítást, és a segítő személyek szerepét. A motiváltságot több kérdés segítségével igyekeztünk mérni: az intézmény egészéhez, a tanárokhoz, az osztálytársakhoz, tanuláshoz való viszonyra kérdeztünk rá.

Az *iskolához való viszony* a tanulók többsége esetében alapvetően pozitív, a többség (61,1%) szereti az iskolát, s egytizedük (12,2%) nagyon szereti – nagyjából a szakma iránti érdeklődés, kisebb részt az osztálytársak iránti kötődés miatt. Jóval pozitívabb volt a kisebb iskolákba járó tanulók iskolához való viszonya, itt 87%-ban mondták, hogy szeretnek, vagy nagyon szeretnek, s csak 13%-ban, hogy nem szeretnek iskolába járni. A cigány tanulók iskolához való viszonya részben talán a fentiekre is visszavezethetően pozitívabb, mint a nem cigány tanulóké: 70%-uk mondta, hogy szeret, 21%-uk, hogy nagyon szeret iskolába járni.

3. TÁBLA

Szeret-e ebbe az iskolába járni (N, %)

	Összes tanuló		Cigány tanuló	
	N	%	N	%
Igen, nagyon	96	12,2	21	21,4
Igen, eléggé	397	49,9	48	49,0
Nem nagyon	275	34,6	25	25,5
Egyáltalán nem	27	3,4	4	4,1
Összesen	795	100,0	98	100,0

A *tanárokkal* a tanulók felének (51,2%) jó a kapcsolata, közepes egyharmadának (37,5%), rossz egytizedének (11,3%). A tanárokkal való kapcsolat szintén jelentős mértékben különbözik a három kategória esetében: a két kisebb iskolában 68,7%, a közepes iskolákban 40,9% és a két nagy iskolában 51,5% mondta, hogy jó vagy nagyon jó a kapcsolata a tanárokkal. A cigány tanulók tanárokkal való kapcsolata még jobbnak tűnik: 60,5%-uk szerint legalábbis inkább jó, s csak 8,4%-uknak inkább rossz – egyharmaduk pedig közepes. Az *osztálytársak* közt barátok szinte minden tanuló számára akadnak, csak egy-kettő válaszolta, hogy nincs köztük barátja. A barátok száma azonban már nagyon változó, 2–4 fő a legjellemzőbb mind a tanulók összessége (17%), mind a cigány tanulók esetében (20,5%). A cigánytanulóknak valamivel nagyobb számban vannak barátaik az osztálytársaik közt. A tanulók negyedének barátai közt nem volt cigány, a többségnek (76,7%) volt egy vagy több cigány barátja is, egyharmaduknak 2–3 cigány származású barátja is volt. A cigányok közt csak elvétve fordult elő olyan, hogy nem volt valakinek cigány a barátai közt.

Az *időráfordítás* az egyik legfontosabb tényező megítélésünk szerint a továbbjutás, a tanulmányi eredményesség szempontjából. Fontos lenne e szempontból az iskolán belüli tanulásra fordított idő, s ezen belül a hiányzások elemzése is, ezt azonban az egyes intézményekben esetlegesen tartották nyilván, így csak becsülni lehet, hogy az egy-két iskolában említett évi 30–80 óra közötti hiányzás hogyan oszlik meg a tanulók között. Az otthoni tanulásra a kérdőívben tudtunk rákérdezni, erre a többség (66,7%) napi 1–2 órát fordít (átlagosan 2,01 órát), ennél többet a tanulók negyede (26,5%). Egy óránál kevesebbet vagy semmit sem fordít a tanulásra 6,8%. A cigánytanulók időráfordítása nagyjából hasonló (2,08 óra), nem számítva, hogy nagyobb arányban fordul elő közöttük olyan, aki nem tanul napi egy órát sem (11%), de olyan is, aki az átlagosnál jóval többet. A tanuláson kívül a tanulók nagy számban vesznek részt olyan iskolai szabadidős tevékenységekben (30,8%), mint pl. szakkör, sportkör, diszkó, de viszonylag sokan folytatnak pénzkereső tevékenységet is (26,5%), s szinten minden tanuló részt vesz otthoni háztartási munkában (átlag 91, a cigány tanulók 97%-a).

A tanulásban rendszeresen a tanulók egynegyedének (23,3%) *segít valaki*, különösen nagy arányban a kicsi iskolákban (38,0%), legkevésbé a nagyokban (18,9%). A segítő személy rendszerint az anya, öt gyakoriságban a testvérek és az osztálytársak követik. A cigány tanulók ennél nagyobb arányban kapnak rendszeres segítséget: közel kétötödük említette, hogy rendszeres segítséggel tanul. A rendszeres segítők

közt a minta átlagában elsősorban az anyák és a testvérek állnak az élen, a cigány tanulóknál a tanárok, az osztálytársak megelőzik őket is. Az apák mindkét csoport esetében azok, akik a legkisebb valószínűséggel segítenek rendszeresen a gyerekeknek. A tanárok azok, akik a 4 kis iskolában kiugró mértékben (32,0%) kerültek a segítők közé.

Az egyes tantárgyak vonatkozásában a *tárgyak iránti érdeklődés* mérése mellett a tanulmányi eredmények alakulására kérdeztünk rá. Az érdeklődést tekintve a szakmai tárgyak állnak az élen, kedvező helyet foglalt el a testnevelés és a számítástechnika is a sorban, a közismereti tárgyak – magyar, történelem, állampolgári ismeretek – a sor végére kerülnek, s az utolsó helyre a matematika. A cigány tanulók közt az érdeklődési sorrend az összes tanuléhoz hasonló, de az érdeklődés körükben egy tantárgy – állampolgári ismeretek – kivételével mindegyik esetében erősebb, mint a többieké. Az érdeklődés összefügg a tanuló arról alkotott véleményével, hogy adott tantárgyak során tanultakat milyen mértékben tudják a későbbiek során hasznosítani, hogy mennyire vélik úgy, hogy az hozzájárul a boldogulásukhoz. A tanulók véleménye szerint az életben való boldogulást a szakmai tárgyak segítik jobban: a szakmai gyakorlat, a szakmai ismeretek, a szakmai elmélet. Valamivel jelentősebb szerep jut ebben a közismereti tárgyaknak, inkább a magyar, s kevésbé a történelem tárgyhöz kapcsolódik ez a vélemény. A matematika fontossága itt kiugró annak ellenére, hogy ez iránt a tárgy iránt volt a legcsekélyebb az érdeklődés. A felsorolt tárgyak közül a történelem az, amelyik a legkevésbé járul hozzá a tanulók véleménye szerint az életben való boldoguláshoz. A cigány tanulók ezúttal is óvatosabban nyilatkoztak társaiknál, ill. a közismereti tárgyak megítélésében elnézőbbek voltak: a történelem a testneveléshez hasonló mértékben járul hozzá véleményük szerint az életben való boldogulásukhoz.

Tanulmányi eredmények

A tanulmányi eredményesség fontos mutatói lehetnek a lemorzsolódási tendenciák, a tanulmányi eredmények, de az iskola elvégzését követően a továbbtanulás vagy elhelyezkedés terén az elért siker mértéke is. A tanulmányi eredmények iskolák közötti összehasonlítása nem kifogásolhatatlan módszere a tanulói teljesítmények intézményközi összehasonlításának, de jelen esetben csak ez állt rendelkezésükre. A lemorzsolódásra ill. későbbi boldogulásra (elhelyezkedés, továbbtanulás) vonatkozóan szintén kevés információval rendelkezünk, itt elsősorban az iskola elvégzését követő szándékokra vonatkozó adatokat vontuk be az elemzésbe.

A *lemorzsolódást* intézményi szintű adatfelvétellel igyekeztünk vizsgálni, az adatok azonban nem minden intézmény esetében voltak elérhetők a kért bontásokban, így ebben a vonatkozásban is csak kevés adatra és ezekre építő becslésekre kell hagyatkoznunk. A lemorzsolódás iskolánként és szakmánként láthatóan erősen különbözőt egymástól. Ahol volt erre adat, ott 10–50% közé tették a lemorzsolódó tanulók arányát, s nagyobb eséllyel kerültek a roma tanulók a lemorzsolódók közé, mint a nem roma tanulók. A kutatás szempontjából ez annak tudomásulvétele miatt azonban mindenképpen igen nagy jelentőségű, mivel az utolsó évfolyamon a bekerült roma tanulók közül már csak azokat a tanulókat tudtuk megkérdezni (a beiskolázott

roma tanulók kb. kétharmadát, egyes szakmák esetében felét-harmadát), akik egy következő szelekciós tényezőn túljutottak, azaz az iskola követelményeinek már meg tudtak felelni, s sikerrel elvégezték az iskola első két évét is.

A *tanulmányi eredményesség* vizsgálata ez által már egy némileg kiválógotódott tanulótársadalomra érvényes. Esetükben a tanulmányi eredmények összefüggése az érdeklődéssel általános tendencia: a tanulók tanulmányi eredményei jobbak azokból a tárgyakból, amelyekről azt mondták, hogy érdekli őket (ill. fordítva, amiből jobbak, az iránt erősebben érdeklődnek), a szakmai tárgyakból, s rosszabbak a számukra kevésbé érdekes közismereti tárgyakból. A cigány tanulók esetében az összefüggés hasonló, sajátos ugyanakkor, hogy esetükben nemcsak az érdeklődés bizonyult erősebbnek, de jobbak az érdemjegyek is (a számítástechnika kivételével).

4. TÁBLA

Az utolsó évi osztályzatok átlaga adott tárgyakból cigány és nem cigány tanulók esetében az iskolák mérete szerint

	Cigány tanulók	Nem cigány tanulók	Átlag
Matematika	2,9	2,6	2,7
Magyar	3,1	3,0	3,0
Szakmai elmélet	3,4	3,2	3,2
Történelem	3,2	3,0	3,0
Szakmai ismeret	3,4	3,2	3,2
Szakmai gyakorlat	3,7	3,7	3,7
Testnevelés	4,3	4,0	4,0

A tantárgyak iránti érdeklődés és az elért eredmények összefüggése nem meglepő, mint ahogyan nem meglepő az előbbieik összefüggése az életben való hasznosíthatóság elvárásával. Meglepőbb azonban, hogy a cigány származású tanulók nemcsak motiváltabbnak mutatkoztak az egyes tárgyak tanulására társaiknál, de azokban jobb eredményeket is értek el. A kedvező tanulmányi eredmények összefüggnek az iskola méretével is, többnyire a kisebb iskolákban valamivel jobbak az eredmények, de a cigány tanulók kedvező teljesítménye ezzel együtt érvényes marad.

A tanulmányok befejeztével a tanulók többsége mielőbb munkába szeretne állni (átlag 35,6%), cigány 41,2%). Ehhez képest valamivel kevésbé fontos a családalapítás számukra – még. A továbbtanulás csak kevesek számára fogalmazódik meg, mint cél (átlag 23,7, cigány 22,7%). A cigányok esetében a tendenciák hasonlóak, de óvatosabban fogalmazódnak meg, s a családalapítás körükben még inkább háttérbe szorul.

Vélemények

A tanulói vélemények elemzése az iskolához, iskolai tudáshoz való viszony alakulásának megismerése szempontjából lehet fontos, hogy a tanulók saját boldogulásuk – a szakma megtanulása ill. az életben való helytállás – szempontjából mit tekintenek fontos tudásnak, s milyen szerepe van ezek közt az iskolában elsajátítható ismereteknek, készségeknek, hogy kitől tanultak az eddigiek során a legtöbbet, milyen szerepe

van az említettek között az iskolának, a tanároknak. Ezen kívül az ideális iskoláról és az ideális tanárról alkotott véleményüket is elemeztük, ez utóbbit összevetve a tanárok erről alkotott véleményével.

A *tanulók véleménye* a jó iskoláról és a jó tanárról nem tért el szembeötlően a cigány és nem cigány tanulók esetében. Véleményük szerint nem az a jó iskola, amelyikben a tanulók jól tanulnak, hanem az, amelyik kibontakoztatja a képességeiket/egyéniségiüket, s amelyikben a tanulók jól is érzik magukat. A tanulók többségénél tapasztalható iskolához való alapvetően pozitív viszonyulás úgy tűnik, részben abból fakad, hogy véleményük szerint az életben való boldoguláshoz szükséges és fontos dolgok elsajátításának színhelye az iskola. A tanulók többségének véleménye szerint a legfontosabb az írni-olvasni tudás, ezt követi a jó szakma elsajátítása. A cigány tanulóknál a fontos dolgok sorrendje hasonló, az átlaghoz képest kisebb jelentőséggel bírnak az iskolától függő tényezők: az írni-olvasni tudás, a jó szakma elsajátítása, s nagyobb jelentőséget nyernek olyanok, mint a fellépés, a pénz és az összeköttetések. Egyedül az általános műveltség az, amelyet az átlagnál fontosabbnak tartottak, s ez iskolázás függvénye.

A fontosnak ítélt dolgok közül a tanulók többsége úgy vélte, hogy legtöbbször ez idáig nem az iskolában, tanáraitól, hanem a családban, otthon, szüleitől tanulta, csak jóval ezt követően említették a tanárokat. A cigány tanulók véleménye ettől némileg eltér: esetükben ugyancsak a család (szülők) állt az első helyen, de jóval kisebb egyértelműséggel, s jelentőségét erősen megközelítik a tanárok, a család és az iskola, azaz a szülők és a tanárok fontossága esetükben nem esik messze egymástól.

Az iskolában tanultakat általában nem fogadták el egészében, az iskolai tudást a tanulók közel fele kritikusan ítélte meg: szükségesek bár, de felesleges tanulnivaló is van közte. A cigány tanulók közt az iskolában tanultaknak több volt a becsülete, s a véleményük pozitívabb volt: közel kétharmaduk fenntartás nélkül szükségesnek vagy feltétlenül szükségesnek tartotta ezeket, s kevesebb, mint 50% volt köztük azok aránya, akik kétségbe vonják az iskolában átadott tudás fontosságát. A tanulás maga már valamivel kevesebb tanuló számára, de még mindig a többségnek (55%) volt fontos. A cigány tanulók számára azonban a tanulás is fontosabb, mint a többinek (65%-uknak fontos, negyedüknek nagyon fontos), köztük olyan, kinek nem lenne valamennyire fontos a tanulás, nem is fordult elő.

Érdekes tendenciákat mutat a tanulók és a tanárok véleményének összevetése a jó tanárról. A tanárok többsége szerint a jó tanár szereti az általa tanított tárgyat, s követendő példát jelent a tanulók számára, legkevésbé a megértés, az érdekesség, a tanulók meghallgatása és a fegyelmezni tudás jellemzi. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a tanulók számára a jó tanár egyáltalán nem kell, hogy követendő példa legyen, s jóval kevésbé értékeli azt is, ha szereti a tárgyát vagy ha tekintélye van. Ezzel szemben fontos számukra, hogy érthetően magyarázzon, lehessen hozzá fordulni tanulmányi problémákkal és meghallgassa a tanulókat. Úgy tűnik tehát, hogy a tanárok oldaláról ideálisan megfogalmazott (önmegvalósítást és tekintélyelvűséget előtérbe állító, segítséget inkább példaadással, semmint konkrétan nyújtó) tanárkép igen távol esik a tanulók oldaláról megfogalmazott nagyon is konkrét, megfogható igényektől. A tanárok és a tanulók ideális tanárról alkotott véleménye még messzebb kerül

egymástól a cigány tanulók véleményének különbségeit is figyelembe véve: számukra éppen azok a tulajdonságok (lennének) fontosabbak, amelyeket maguk a tanárok a legkevésbé tartottak annak.

5. TÁBLA

Véleménye szerint az alábbiak mennyire szükségesek az életben való boldoguláshoz? (5 fokozatú skála átlagértékei)

	Cigány tanulók	Nem cigány tanulók
Jó szakma elsajátítása	4,12	4,27
Magabiztos fellépés, ügyesség	4,03	3,96
Írni-olvasni tudás	4,33	4,39
Általános műveltség	4,00	3,90
Összeköttetések	3,88	3,65
Sok pénz	3,93	3,88

6. TÁBLA

Kitől tanult a legtöbbet...? (megoszlás, %)

	Összes tanuló		Cigány tanulók	
	N	%	N	%
Szüleitől	425	55,1	45	45,9
Testvéreitől	8	1,0	1	1,0
Tanáraitól	205	26,6	38	38,8
Osztálytársaitól	7	0,9	0	0,0
Barátoktól	40	5,2	6	6,1
Felnőtt rokontól	23	3,0	2	2,0
Egyéb személytől	63	8,2	6	6,1
Összesen	771	100,0	98	100,0

7. TÁBLA

A tanulók és a tanárok véleménye az ideális tanárról (az említések %-ában)

	Tanulók		Tanárok
	Cigány	Nem cigány	
Szereti a tárgyat, amit tanít	21,4	29,6	59,8
Követendő példa tud lenni	6,9	9,5	48,8
Érhetően magyaráz	52,7	65,6	27,2
Szigorú, de igazságos	26,2	22,9	26,2
Bármikor lehet hozzá fordulni, tantárgy-problémával	22,2	20,0	23,2
Bármikor lehet hozzá fordulni, személyes problémával	45,1	39,3	17,7
Tekintélye van	9,3	10,6	15,0
Meghallgatja a tanulókat	48,7	43,6	7,6
Érdekesen magyaráz	6,5	17,7	6,5
Tud fegyelmezni	20,4	15,2	5,1
Megértő	27,9	24,0	0,9

Összegzés

A vizsgált mintában azok a tanulók mutatták a kedvezőtlenebb képet, akik motiváltságukat, iskolai eredményeiket tekintve a leginkább kedvező családi háttérrel rendelkeznek, miközben a cigány tanulók, akik a családi háttérüket tekintve kevésbé kedvező helyzetben voltak, szinte minden vizsgált vonatkozásban jobbnak bizonyultak náluk. Magyarazatot igényel erős motiváltságuk, s többségüknél a kedvezőbb tanulmányi eredmény. Családi háttérük, a szülők iskolai végzettsége és foglalkoztatottsági adatai arra engednek következtetni, hogy a vizsgált szakképző iskolákba került s a harmadik évfolyamig eljutott cigány tanulók a cigány népesség átlagához viszonyítva kedvezőbb társadalmi háttérrel rendelkeznek, magas a szülők körében a szakképzettséggel rendelkezők aránya, azaz a cigányságnak inkább egy jobb helyzetű csoportjához tartoznak. A különbségek a motiváltság és az eredmények tekintetében ugyanakkor magyarázhatók az oktatási rendszerben lezajlott változások következtében a szakmunkásképzős tanulók összetételében végbement átstrukturálódásból is. Az elmúlt években a középfokot elérő demográfiai hullámvölgy, a középiskolai képzés kiterjedése következtében a hagyományos szakmunkásképző iskolákban olyan új társadalmi csoportok számára nyílt meg a bekerülés lehetősége, amelyek eddig kiszorultak ebből a képzési formából. A szakmunkásképző iskolákba a nem cigány tanulók között nagyobb arányban kerültek be az elmúlt években gyenge képességű, motiválatlan tanulók, köztük a jobb képességű, ambiciózus cigány tanulók könnyebben kitűnhetnek, s kerülhetnek a jobban motivált és jobban teljesítő tanulók közé – ebben láthatóan a család is ösztönzi őket, de az iskolától kapott segítség is sokat jelent számukra.

Kérdés, értelmezhető-e mindez áttörésként, vagy a *Thomas Green (1996)* által megfogalmazott, az oktatási rendszerek működésére általánosan érvényesnek tekintett törvények ennek esélyét erősen megkérdőjelezi. Ennek értelmében a középfokra, s ezen belül a szakmunkásképző iskolába „utolsó belépőként” megjelenő, többnyire alacsony szocio-ökonómiai státusú csoportok bármennyivel motiváltabbak s jobb eredmények elérésére képesek, kollektíve ténylegesen nem juthatnak ugyanazokhoz a munkapiaci előnyökhöz, mint a korábbi évfázatok. Mivel a népesség túlnyomó többsége már rendelkezik valamilyen középfokú végzettséggel, az utolsó belépők számára működésbe lép az ún. „zéró-korreláció” és a „mozgó cél” törvénye: a szakmunkásbizonyítvány megszerzésével a távolság a népesség egésze és a cigányság iskolázottsága között nem csökken, ezzel az erre az iskolafokra utolsóként belépők csak a végleges leszakadást előzhetik meg, ez a végzettség az előrejutáshoz már nem elegendő.

IMRE ANNA

IRODALOM

GREEN, THOMAS (1996) Az oktatási rendszerek viselkedésének előrejelzése. In: HALÁSZ & LANNERT (eds) *Az oktatási rendszerek elmélete*. Budapest, OKKER.

KEMÉNY ISTVÁN (1996) A romák és az iskola. *Educatio*, No. 1.

KERTESI GÁBOR (1995) Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, No. 1.